

Keloğlan Tipi ile Kalenderî Tipi Arasındaki Benzerlikler (Similarities Between the Keloğlan Type and the Kalenderî Type)

Emre KASAPOĞLU¹, Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL²

Makale Geçmişi

ÖZ

Article History

Alındı/Received:

03/03/2026

Kabul edildi/Accepted:

29/06/2026

Article Type:

Araştırma Makalesi
Research Article

Sınıflandırmada belirli başlı özellikleri tipler temsil eder. Onlar, toplum tarafından kabul edildikten ve benimsendikten sonra geleneksel olarak varlığını devam ettirebilirler. Sadece masalarda değil; motif ilişkisi bulunan çeşitli halk edebiyatı ürünlerinde de karşımıza çıkan Keloğlan, yalnızca dış görünüşü ile meşhur olmuş ya da adı Keloğlan olduğu için tipleşen bir masal kahramanı değildir. Farklı isimler ile Türk coğrafyalarında karşılaştığımız Keloğlan, kendisinde bulundurduğu karakteristik özellikleri sayesinde olaylar, durumlar karşısında sergilediği olumsuz özelliklerine rağmen toplum tarafından kabul edildiği için bir masal tipidir. Anadolu'da Türklüğün ve İslamiyet'in yayılması sürecinde katkıları olan Kalenderîler de her topluluk gibi çeşitli özellikleri bünyelerinde barındırlar. Bu zümrenin İslam dinini algılamaları ve yorumlamaları diğer tasavvufi gruplara nazaran aykırılıklar içerdiği ve bunun kimi zaman kalabalıklar tarafından kabul edilmesi nedeniyle tip olarak karşımıza çıkmıştır. Çalışmamızda Türk masalının önemli tipi olan Keloğlan ile bir dönem tasavvufi geleneği uçlarda yaşayan topluluk olan Kalenderî tipi arasındaki kellik, fakirlik, tembellik, dışlanma, hilekârlık, cezalandırma yöntemleri ve kazanımları kabul etme gibi benzer özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda farklı gayelere hizmet eden iki tipin benzerlikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Keloğlan; Kalenderî; tipoloji; benzerlikler; karşılaştırmalı analiz

© 2026 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

Kaynak gösterme / To cite this article:

Kasapoğlu, E., & Yeşildal, Ü.Y. (2026). Keloğlan Tipi ile Kalenderî Tipi Arasındaki Benzerlikler. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 29-46. <https://doi.org/10.48174/buaad.1901968>

Summary

In classification, types represent certain distinctive characteristics. They can continue their existence traditionally after being accepted and adopted by society. Keloğlan, who appears not only in fairy tales but also in various folk literature products with motif relationships, is not a fairy tale hero who has become famous only for his physical appearance or because his name is Keloğlan. Encountered under different names across various Turkic geographies, Keloğlan is has become a simply because his name is Keloğlan. Keloğlan, whom we encounter under different names across Turkish geographies, Keloğlan is considered a fairy tale type because, despite the negative traits he displays in the face of events and situations, he is accepted by society due to the characteristic features he embodies. Similarly, the Kalenderîs, who contributed to the spread of Turkish identity and Islam in Anatolia, also embody various characteristics like evert community. This groups perception and interpretation of Islam contain deviations compared to other Sufi groups, and because these were sometimes accepted by large groups, they have appeared as a type. In our study, it has been attempted to identify similar characteristics such as baldness, poverty, laziness, exclusion, cunning, methods of punishment, and acceptance of gains between Keloğlan, an important type of Turkish tales, and the Kalenderî type, a community that lived on the margins of the Sufi tradition for a period.

Keywords: Keloğlan; Kalenderî; typology; similarities; comparative analysis

¹ Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, Alanya Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, Türk Dili, Öğretim Görevlisi, emre.kasapoglu@alanyauniversity.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5566-1688

² Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prof. Dr., uyesildal@akdeniz.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3333-1976

Giriş

Masal araştırmalarında motif ve formel kavramları gibi tip kavramı da önemli bir yer tutar. Bu mühim özelliği nedeniyle araştırmacılar tarafından en sık tartışılan konulardan birisi hâline gelmiştir. Bu tartışmaların masal araştırmalarına katkıda bulunduğu şüphesizdir. Ancak tip kavramının birçok araştırmacı tarafından çalışılması çeşitliliğin artmasına neden olmuştur. Masal araştırmacılarının en önemli isimlerinden birisi olan Stith Thompson (1946: 415) kavramı; “Tip, bağımsız bir varlığa sahip olan geleneksel anlatıdır; tam bir anlatı olarak anlatılabilir ve anlamı için başka bir anlatıya bağlı değildir. Gerçekten de başka bir anlatıyla anılması mümkün olabilir, ancak tek başına da ortaya çıkabilmesi onun bağımsızlığını gösterir.” şeklinde tanımlar. Hans-Jörg Uther (2008: 938) de “Masal tipleri, metinleri birbirinden ayırt etmek amacıyla oluşturulmuştur kuramsal yapılarıdır. Bunlar halk masallarının özerk anlatı izleklerini yakalar. Belirli bir masal tipine ait halk masalları özdeş veya en azından benzer içerikler barındırır ve tarihsel olarak aynı ‘genetik’ kökene kadar izi sürülebilir.” olarak açıklamaktadır. Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere tipe ait özellikler, içerisinde olduğu toplumun etkisi sayesinde yayılır ve kalıcılık kazanır. İnsanlar arzu ettiği özellikleri tip üzerinde toplayarak belirgin vasıflar ile donatırlar. Zaman zaman tip üzerine yeni özellikler dâhil edilse de asli özellikleri korurlar.

Tipler, halk edebiyatının anlatmaya dayalı türleri arasında çeşitlilik bakımından en çok masalarda karşımıza çıkar. Masal kelimesinin bugünkü kullanımı ise oldukça yenidir. Çok uzun bir geçmişe sahip olmayan bu terimin yerine önceleri “kıssa”, “dâstân”, “hikâye” vb. kelimeler kullanılmıştır (Sakaoğlu, 2019: 18). Günümüzde masal kelimesi yaygın olarak kullanılmakla beraber Anadolu ve Balkanlarda bu kelimeye karşılık “mesel”, “masal”, “hekat”, “hikâye” sözcüklerinin kullanıldığı da görölmektedir. Kuzey ve Güney Azerbaycan ile Kafkasların büyük bir bölümünde “nağıl”; Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan’da ise “ertek” ya da “erteği” sözcüklerine de rastlanılmaktadır (Alptekin & Sakaoğlu, 2019: 639; Bakırcı, 2015: 144). Farklı coğrafyalarda çeşitli adlandırmaları olan masallardaki tipler sayesinde arzu edilen dünya ve çeşitli sebeplerle arka plana itilen duygular sembolik bir dil ile aktarılır. Bu sebeple masallar sadece çocukları eğlendirmek, eğitmek amacıyla ortaya konulmuş olan bir ürün değillerdir. Kültürün ve değerlerin gelecek nesillere ulaştırılmasında yardım ederek korunmasını da sağlarlar. Her ne kadar uluslararası olma özellikleri ile destan ve halk hikâyelerinden ayrılırsalar da Kúnos’a (1978:131) göre masallar “Her milletin dönen aynasıdır. Bu aynaya bakacak olursak, hem eskilerin ibadetlerini, hem de eski zamanlarımızın ahlakını da görmüş oluruz.” Masalarda anlatıldığı bölgelerin kültürel özelliklerine rastlanması, anlatıcının kültürü, gelenek ve görenekleri ile yoğrularak yeniden şekillendirilmesi Kúnos’un düşüncesini destekler niteliktedir.

Türk coğrafyalarındaki masal tiplerinin en ünlülerinden birisi olan Keloğlan ve onun fiziksel özelliği kellik için “daz”, “tas”, “taz”, “Tazşa Bala”, “Tazoğlan”, “dazlak”, “taşşa”, “keçel”, “kelce”, “Kelce Batır”, “Kel İvan”, “kavlak” ve “Tastarakay”, “Keçeloğlan”, “Keçel Yeğen”, “Keçel Mehmed”, “Kel Kafalı Kaz Çobanı” gibi adlandırılmalar yapılmaktadır (Ögel, 1976: 256; Ögel, 1995: 77; Dilek, 2007: 136; Harmancı, 2010: 84; Bakırcı, 2022: 10). Keloğlan çeşitli isimleri ile masalların dışında destan, hikâye, efsane, köy seyirlik oyunları, atasözleri türkü, mâni gibi diğer halk edebiyatı ürünlerinde de karşımıza çıkmasına rağmen asıl şöhretini masallara borçludur (Alangu, 2011: 190). Türk coğrafyalarındaki masallar incelendiğinde iki tip Keloğlan ile karşılaşılır. Farklı özellikleri bünyelerinde barındıran bu iki tip düzmece Keloğlan ve asıl Keloğlan olarak adlandırılır. Düzmece Keloğlan hem fiziksel hem de sembolik açıdan asıl Keloğlan’ın özelliklerine sahip değildir. Bu Keloğlan tipi Orta Asya kökenli, Keloğlan’ın en eski şekli olarak ifade edebileceğimiz mitolojik kahramanımız Tastarakay’dan başkası değildir. Genellikle Tastarakay gibi soylu bir aileye mensup olan düzmece Keloğlan tipi çeşitli sebeplerden ötürü konumunu terk ederek bir çobandan aldığı işkembeyi ters çevirip başına geçirir ve kimliğini gizler. Amacına ulaştıktan sonra işkembeyi çıkararak asıl kimliğini açıklar (Ergun, 2004: 38). Düzmece Keloğlan tipinin aksine asıl Keloğlan tipi ise masalın başından sonuna kadar gerçek kimliğini yansıtır. Çeşitli sebeplerden ötürü yurdundan ayrılan alt bir sınıfa mensup olan Keloğlan olumlu ve olumsuz vasıfları ile üst sınıftakilerle tek başına giriştiği mücadelenin sonunda zenginlikle, sırma saçla ya da padişahın kızı ile ödüllendirilir (Alangu, 2011: 200-201).

Türk masal kahramanımız ve aynı zamanda tipimiz olan Keloğlan ile benzer tip özellikleri olan Kalenderî tipi onun gibi Anadolu’ya sonradan taşınmış bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tip önce Horasan’da daha sonra Mâverâünnehir’de ortaya çıkmış, Melâmîlikle yakın ilişki kurarak geniş coğrafyalarda etkili olmuştur (Yılmaz, 2019: 266). Her ne kadar tasavvufi bir topluluk olsa da ortaya çıkışından itibaren ehli-sünnet geleneklerini umursamamıştır. İçinde yaşadığı dünyanın değerlerini arka plana iten, toplumun genel kurallarına karşı bir tutum takınan marjinal bir grup olmuştur (Yılmaz, 2019: 264,266). Bu sebeple toplum tarafından dışlanmışlardır. Ancak Mustafa Kara (2019: 218) “Yanlış Yollar” başlığı altında Kalenderî tarikatını özellikle Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra ve Anadolu coğrafyasında İslamiyet’i yayma esnasında yaygınlaşan en meşhur tasavvufi hareket olarak tanımlamıştır. Buna ek olarak Melamilik gibi Kalenderîliğin de her tarikat içerisinde var olduğu görüşünü savunmaktadır.

Kalenderîlik, 11. yüzyıldan beri İslam dünyasındaki tasavvufi akımların en eskilerinden ve sosyal hareketler ile yakından ilgisi olan bir dinî teşkilatlanmadır (Ocak, 1992: XXI). Kalenderî kelimesinin Farsçadaki “iri, yarı, kaba” anlamındaki “kalanter” ve Grekçe aynı anlamdaki “kaletoz” kelimelerinden geldiği düşünülmektedir. Farsça “kalan” kelimesi ile “ender” ekinden oluştuğu ve

“ağır yük taşıyan, ağır yük altına girmiş bulunan” anlamına geldiği ya da Arapça “ekall” sözcüğü ile Farsça “ender” ekinin birleşimi ile oluşarak “az, önemsiz” anlamında kullanıldığı da bilinmektedir. Farsça tarihi metinlerinde “rind, ayyâr, derviş” anlamına gelen kelimenin kökeni hakkında kesin bir görüş birliği yoktur. Kelimenin Sanskritçe “töreyi bozan” anlamındaki “kâlândâra”dan Farsçaya geçerek zamanla anlam kazanarak derviş topluluğuna Kalenderiyye denildiği ileri sürülmüştür (Azamat, 2001: 253). Onlar Allah ile beraber oldukları düşüncesi ile kalp temizliği ile yetinerek para, yiyecek, giyecek toplamayı ve çoğaltmayı reddederler. Namaz ve oruç gibi ibadetleri azaltarak şeri sınırları aşarlar (Azamat, 2001: 253). Ayrıca ölümden önce hayattayken ölümü yaşamak için Kalenderîler arasında mal mülk edinmek yerilmiştir. Gezgin ve başıboş bir şekilde hayat sürmek temel ilke hâline getirilmiştir. Öte yandan Budist ve Maniheist etkiler nedeni ile evliliği tercih etmemişlerdir (Ocak, 1992: 169). Yukarıda sayılan durumların birçoğunun sebebi Melâmeti şeyhlerinin 10 ve 11. yüzyıllarda “fakr ve tecerrüd” kavramlarına yabancı olmayan Şamanist, Budist ve Maniheist çevrelerde etkili olarak Kalenderî şeyhlerinin yetişmesine öncülük etmiş olmalarıdır. Ancak buna rağmen Kalenderîler 12. yüzyılın ortalarına kadar teşkilatlı bir topluluk hâline gelememişler, Horasan ve Mâverâünnehir ile sınırlı bir sufi akımı olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir (Ocak, 1992: 24-25).

Kalenderîliğin tarihi incelendiğinde bu zümre için her zaman olumsuz düşüncelerin olmadığı görülür. Onların tarihini Cemâleddîn-i Sâvî’den önce ve sonra olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Sâvî’den önceki dönemlerde yetişen bazı şair ve sufiler Kalenderîlikten ve Kalenderîlerden övgü ile bahsetmişlerdir. Kalenderîliğin teşkilatlı bir tarikata dönüştürülmesinin öncüsü Cemâleddîn-i Sâvî’den sonra da övgülerin sürdürüldüğü görülmektedir (Azamat, 2001: 253-254). Ancak Moğol istilası ile beraber önce Suriye’den daha sonra Azerbaycan üzerinden Anadolu’ya başlayan göç hareketi ile Anadolu’da iki farklı Kalenderî zümresi görülmüştür. İlk zümreyi din ve topluluk kurallarına aldırış etmeden yaşayan genellikle alt tabadaki insanlar oluştururken ikinci zümreyi ise ilim ve irfan sahibi kişiler oluşturmuştur (Ocak, 1992: 61-62). Osmanlı İmparatorluğu’nun belirli dönemlerinde özellikle İstanbul’un fethinde ikinci zümreyi oluşturan grubun takdir edildiği bilinmektedir. M. Fuad Köprülü’nün de verdiği bilgiler bunu doğrular niteliktedir. Köprülü’ye göre Osmanlı’nın kuruluş yıllarında Anadolu’da; Rum Abdalları, Kalenderî, Haydarî ve Yesevî dervişleri bulunmaktadır. Hatta “Baba” ve “Abdal” isimlerini kullanan kişiler Kalenderî zümresine mensuptular. Bu kişiler Osman Gazi, Osman Gazi ve I. Murat dönemlerinde aktif olarak fetih faaliyetlerine katılmışlardır. İstanbul’un fethinde gösterdikleri yararlar ile Kalenderî zümresine zaviye açma izni verilmiştir (Köprülü’den akt. Yılmaz, 2019: 268). Ancak gerileme ve çöküş dönemlerinde toplum ve din kurallarına riayet etmeyen kişiler oldukları düşünülüp anarşist olarak nitelendirilen Kalenderîlerin bir kısmı sürgüne gönderilmiş diğer bir kısmı da ölüm cezasına çarptırılmıştır (Ocak, 1992: 75). Özellikle bu gruptaki Kalenderîlerin tip özellikleri, Türk masal

kahramanımız ve tipimiz Keloğlan ile benzerlik teşkil etmektedir. İki tipin çeşitli özellikleri ele alınırken karşımıza şekilsel benzerlikler çıkmaktadır. Her iki tipte karşımıza çıkan kellik en dikkat çeken şekilsel benzerliktir. Kelliğin yanı sıra iki tip arasındaki fakirlik, toplumdaki dışlanma ve hilekârlık ve düşmanları cezalandırmak için şiddete başvurma gibi norm dışı davranışlar ortak bir marjinalite düşüncesi taşımaktadır. Ancak her iki tipteki şekilsel benzerlikler, işlevsel benzerlikler ile örtüşmemektedir. Çünkü bu iki tipin amaçları, gayeleri ve hedefleri tamamen farklıdır. Örneğin masalların büyük bir kısmında Keloğlan tipimiz yaşamına kıyıda köşede yoksul başlar. Merkezde zengin olarak sonlandırır. Kalenderî zümresinde ise bu durum farklıdır. Onlar bilerek yaşamın merkezinden kaçarak kıyıda köşede yaşama arzusuna sahiptirler. Çünkü onlar için asıl önemli olan şeyler dünyevi nimetler değildir. Kendilerini toplumdaki soyutlayarak Tanrı'ya yakınlaştırma eğilimindedirler. Bu doğrultuda aşağıda söz konusu iki tip arasındaki şekilsel benzerliklerin detayları kategorik bir yaklaşımla sıralanarak ele alınmaya çalışılmıştır.

a. Kellik

Keloğlan'ın ve Kalenderîlerin dış görünüşleri itibariyle ilk dikkati çeken saçsız olmalarıdır. Bu durum şekilsel bir benzerlik olarak karşımıza çıkabilir ancak arka planında durum sanılandan farklıdır. Keloğlan'ın kelliği onu normal olanın dışına iten eksiklik ve farklılık göstergesidir. O, bu durumu ile düzene karşı özgürce hareket edebilen bir masal tipi olarak karşımıza çıkar. Maceralarında kötü davranışlar ortaya koysa bile yadırganmaz. Kalenderîler ise çârdarb (çehâr darb, çihar-darb) ile ideal Müslüman erkek tipinin dışına çıkarak düzeni reddeden tavır sergilerler. Neticede Keloğlan kurgusal bir masal tipi, Kalenderîler dinî- tasavvufî bir pratik olmasına rağmen her iki tip de kendi kategorilerinde toplumsal normlara meydan okuyarak marjinal bir tutum ortaya koyarlar.

Öte yandan Türk dünyasına göre kellik, Tanrı kutunu sembolize eder ve diğer dünya ile bir ilişkinin olduğunun göstergesidir. Çünkü mitik Türk düşüncesine göre Tanrı hiçbir yaşamın olmadığı çorak bir yerdedir ve her şeyi yoktan var etmiştir. O, dünyaya nizam vermesi için gönderdiği Türk hakanlarını, olağanüstü kişileri de kendinde bulunan kutlu iz ile donatmıştır. Örneğin Türk hakanları, düzenin bozulduğu durumlarda Tanrı kutunu simgeleyen Keloğlan ya da Tastarakay donuna girerek (kılık değiştirerek) suçluları cezalandırır, adaleti yeniden sağlar ve eski görünüşlerine geri dönerdi (Ergun, 2004: 38). Bunun bir yansıması konumuz ile alakalı olan bazı Keloğlan masallarında da karşımıza çıkmaktadır. Masallarda Keloğlan kötülerle ve çeşitli zorluklarla mücadele ettikten sonra ya eski kimliğine geri döner ya da bir ödülün sahibi olur.

Kellik her ne kadar Tanrı'yı sembolize etse de uzun saç bırakmak Türklerin bir özelliğidir. Bu özellik hem yazılı hem de görsel eserlerden anlaşılmaktadır. Saç, eski düşünce için gücü ifade ederken, saçsızlık başarısızlık anlamını taşır. Bu sebeple bazı mitolojik varlıklar saç ile özleştirilmiştir. Hatta anlatılarda karşılaşılan kahramanlar alt ettikleri düşmanlarının saçlarını keserek

cezalandırmışlardır (Şahbaz, 2020: 1492). Fakat Türkler Müslüman olmalarından sonra saçlarını kazıtmışlardır. İslamiyet'te saç kesme ya da kazıtma ile ilgili bir emir olmamasına rağmen Türkler bunu bir merasim gibi gerçekleştirmeye başlamıştır. Törenlerde öncelikle çocukların gençliğe geçişi, başka birine dönüşmesi ile ilgili bir ritüelden söz etmek mümkündür (Ögel,1976: 86; Beydili, 2004: 479). Ayrıca eski Türklerde ölüm ile birlikte saç kesme âdetinin varlığı da bilinmektedir. Arkeolojik kazılarda Noin Ula'da Hiong-nu mezarında 17 adet saç örgüsü ipek kumaş içerisine sarılmış olarak bulunmuştur (Roux, 1999: 246). Yas alameti olarak saç kesme Göktürklerde de vardır. Orhun Yazıtlarında geçen “Bunca halk (cenaze töreninde) saçlarını kulaklarını kesti” ifadesi saç kesme geleneğinin cenaze töreninde uygulandığını kanıtlamaktadır (Tekin, 1998: 79).

Türk kültüründe kel ifadesinin işaret ettiği farklı bir anlam daha bulunmaktadır. Bu ifade nazar ve halk sağlığında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çocuklara karşı söylenen sevgi sözlerinin ve hayran bakışların çocuğa nazar değdireceğine inanılır. Bu sebeple sevgi sözleri yerine “kel”, “çirkin”, “pis”, “boklu” gibi kötüleyici kelimeler ile sevildikleri görülür. Antalya yöresinde bu kötüleyici sevgi sözlerinin en yaygını keldir. Kel tabiri dış görünüşle alakalı olmamasına rağmen çocuklara nazar değmesini önlemek amacıyla erkek çocuklar kel oğlan, kız çocuklar kel kız denilerek sevilir.

Kellik, halk sağlığında ciddi bir cilt problemi olarak karşımıza çıkar. Sadece saçlarda değil vücudun değişik bölgelerinde de bu bozukluklara rastlanılır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile çeşitli tedavi yöntemleri bu sıkıntının ortadan kaldırılmasına fayda sağlamaktadır (Dursun, 2008: 31-32). Teknolojik gelişme ve imkânların yanı sıra halk hekimliğinde de yaşanmış tecrübeler sonucunda birtakım pratikler geliştirilmiştir. Bunlardan bir tanesi Antalya'nın Alanya ilçesinde bulunmaktadır. Eski adıyla Kellermuharı yeni adıyla Güllerpınarı Mahallesi'nde vücudunun çeşitli yerlerinde yaralar çıkan ya da kellik, saç dökülmesi problemi yaşayan kişilerin müracaat ettikleri “Keller Muharı” mevcuttur. İnsanlar buradaki çamurlu suyu vücutlarına ve saçlarına sürerek sıkıntılarını kurtulacaklarına inanırlar (Kasapoğlu, 2020: 145). Görüldüğü üzere insanoğlu geçmişten günümüze kadar bir kusur olarak kabul ettiği kelliği farklı yollar ile sağaltma çareleri aramış, geliştirmiştir. Nihayetinde bu durum tıbbi yollar ile çözüme kavuşturulabildiği gibi geleneksel uygulama ve sağaltım pratiklerinin kuşaktan kuşağa aktarılarak kültürel bir ritüel olarak karşımıza çıkmasına imkân vermiştir.

Tasavvufi düşünceye göre de kellik; insanı dünyevi zevklerden arındırır ve uzaklaştırır. Kısacası kalp temizliğinin dışa vurumu olarak ifade edilebilir. Saçın kesret olduğu düşüldüğü zaman kesilmesi ile bu arınmışlık ortaya çıkmaktadır. Kalenderîlik felsefesindeki saç, sakal, bıyık ve kaşların tıraş edilmesinin temelinde bu düşünce bulunmaktadır. Çârdarb olarak adlandırılan bu düşünce Kalenderî zümrelerinin doktrin olarak uygulaması gereken esaslardan birisiydi (Ocak,1992: 164). Ancak tasavvufi düşüncenin aksine Kur'an-ı Kerim'de saç, sakal uzatmak ya da kestirmek hükmü ile

alakalı hiçbir ayet yer almamaktadır. Hz. Muhammed'in de saçlarını omzuna kadar uzattığı çeşitli kaynaklarda yer alır. Hatta namaz kılarken secde esnasında yere değen saçların toplanmamasını emretmiştir (Keskin, 2011: 52). İslam bilginlerinden bir kısmı da bilgelik, saygınlık gibi olumlu bir işaret olarak kabul gören sakalın bir tutam uzatılmasının sünnet, kestirilmesinin mekruh olduğunu söylemişlerdir (Tirmizi'den akt. Baysa, 2017: 275, 280; Yalçın,2009: 1). Kalenderîliğin Hint, İran çevrelerine dayandırılması yani Budist, Maniheizt ve Zerdüş kültürler ile ilişki olduğu düşüncesi mistik yapısının nereden kaynakladığı noktasında bir sonuca ulaşmamızı sağlıyor. Bahsi geçen topluluklarda da dünya nimetlerinden arınma amacı olması, özellikle Kalenderîlerin teşkilatlanma yapısının Budistlere benzemesi, Kalenderî zümresinin menşei hakkında bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırıyor (Ocak,1992: 7-9). Dolayısıyla Kalenderîlerin ait olduğu kökenin belirginleşmesi onların sadece dinî bir ayrışma grubu olmadığını, farklı coğrafyalarda yaşam süren çeşitli kültürlerin etkileşimi ile ortaya çıktığını göstermektedir. Bu sayede topluluğun hangi gelenekten geldiği, hangi kültürlerden etkilendiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Keloğlan'ın fiziksel görünüşü diğer masal tiplerinden ayrı olmasına rağmen toplum tarafından benimsenerek sözlü ve yazılı olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Buna rağmen Keloğlan'ın dış görünüşü yüzünden dışlandığı masallar vardır. Örneğin “Keloğlan Hindistan Yolunda” masalında padişah kızı kendisi ile evlenmek isteyen tüm taliplerini reddederek babasına Keloğlan ile evlenmek istediğini söyler. Ancak babası kızını kel birisiyle evlendirdiği zaman herkesin kendine güleceğini düşünür. Söyledikleri ile kızını ikna edemeyince böyle bir isteği kabul edemeyeceğini söyleyerek kızını saraydan kovar. “Çil Horoz” masalında adı, yeri bilinmeyen ülkeye giden Keloğlan saçı olandan bir kat, olmayandan iki kat vergi alındığını öğrenir. Elindeki paranın yarısını vergiye yatırır. “Keloğlan” masalında hamamcı kel olduğu için Keloğlan'ı karanlık bir kurnaya oturtur. Mısır Padişahı'nın oğlu olduğunu öğrenince altın nalınlar, sırmalı peştamallar getirerek giydir, karnını doyurur hatta tek kızını Keloğlan'a vererek düğün masraflarını da üslenir (Dursun, 2008: 236; 338; 348). Dış görünüşü nedeniyle dışlanmasına rağmen Keloğlan masalın sonunda zafere ulaşmıştır. Onun ödülü bazen evlilik, bazen de sırma saç olmuştur.

Kalenderîler de doktrin olarak benimsedikleri çârdarb yüzünden toplum tarafından dışlanmışlardır. Bu dışlanmanın temelinde ise Kalenderî kılığına giren kötü amaçlı kişilerin etkisi vardır. Ancak dış görünüşlerinden ötürü garipsenseler de gerek fetihlerde gerekse İslam dinini yaymak için yürüyerek çıktıkları seyahatlerde halkın ve devletin takdirini toplamışlardır (Ocak, 1992: 89-90). Kalenderîlerin faydalı icraatlarından dolayı Osmanlı sultanlarının zaviye açma ruhsatı vermeleri bu takdirin somut örneğidir.

b. Tembellik

Masal tipimiz Keloğlan'ı diğer masal kahramanlarımızdan ayıran diğer bir tip özelliği tembelliktir. Keloğlan masalın başında bütün dünyanın yükünü sırtlanmaktan yorulmuş bir kişi olarak karşımıza çıkar (Uçkun, 2018: 558). Onun maceraya atılışı tembelliğini sona erdirir. Genellikle evden ayrılışı kovulma ya da iş bulup evlenme arzusu ile olur. Aslında her iki durum da Keloğlan'ın artık erginlenme dönemine girmesi ile alakalıdır. Olay örgüsü içindeki tutumları, zekâsı ve çeşitli davranışları da artık Keloğlan'ın bilinçli bir kişi olduğunun göstergesidir.

Keloğlan'ı kendisinin dışında harekete geçiren çeşitli kişiler bulunmaktadır. Masalarda genellikle bu kişi anne ya da büyük anne olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman babasız, kimi zaman anasız, kimi zaman da hem anasız hem de babasız büyüyen Keloğlan artık annesinin yahut büyük annesinin yorulması ve serzenişte bulunması sonucunda evi terk etmek zorunda kalır. "Keloğlan ile Devler" masalında nenesi hiçbir işe yaramayan, sürekli uyuklayan torunu Keloğlan'dan bıkmış. Ne kadar söz söylese de fayda etmemiş. Canına tak edince eline sopa alıp Keloğlan'ı evden kovmuş. "Keloğlan Para Kazanıyor" masalında sürekli tembellikten her yerde uyuklayan Keloğlan, annesinin nasihatleri ile evden ayrılır. "Keloğlan'la Devler" masalında ihtiyar ninesi Keloğlan'ın tembelliğinden usanmış. Nasihatlerini dinlemeyen Keloğlan'ı sopa ile evden kovmuş. "Keloğlan Hindistan Yolunda" masalında Padişah'ın kızı evlerine gelin olarak geldiğinde Keloğlan'ın anası fakir oldukları için üzölmüş. Ancak Keloğlan bu durumu hiç umursamamış ve tembellik yapmaya devam etmiş. Padişah'ın kızının nasihatinden utanan Keloğlan iş bulmak için evden ayrılmış. "Topal Dev" masalında Keloğlan o kadar tembelmiş ki elinden değneği düşse üç saatte almış. Anası onun bu hâlimden usanarak bir bohça hazırlayıp evden yollamış. "Kül Kedisi" masalında annesi, Keloğlan'ın tembelliğinden bıkmış. Nasihatlerden sonra eline kuru bir ekmek vererek evden kovmuş (Alangu,2011: 7, 47; Dursun, 2008: 232, 237, 248, 279). Bu masalarda Keloğlan'ın evi terk etmesi ile tembelliği sona ermektedir. Aslı bu bir uyanışın ortaya çıktığının göstergesidir. Maceraya atılan Keloğlan kötü, güçsüz görünmesine rağmen çalışkan, güçlü, kurnaz, her zorluğunun üstesinden bir şekilde gelebilen biri olarak karşımıza çıkar.

Keloğlan tipi gibi Kalenderî tipi de tembel karakteriyle karşımıza çıkmaktadır. Kalenderî zümresine mensup alt tabakadaki kişilerin toplum tarafından dışlanmasında tembel olmalarının etkisi büyüktür. Çünkü onlar para, giyecek, yiyecek gibi dünyevi nimetleri biriktirmeyi reddederler. İş ve meslek erbabı olmaktan kaçarak dilencilik ile hayatlarını idame ettirmeye çalışırlar (Azamat, 2001: 254). Hatta "yedinci/on üçüncü" yüzyıldan itibaren bu dilenci Kalenderîler İslam dünyasının çeşitli yerlerine dağılmışlardır. İlerleyen yüzyıllarda da dilenci dervişleri dışlamak günlük yaşamın geleneği olarak devam etmiştir (Karamustafa, 2008: 13,15). Kalenderî zümresine mensup kişiler hakkında Osmanlı ve Avrupa kaynaklarında yer alan bilgilere göre de esrar içip tembel tembel yatarak günlerini

bu şekilde geçirdikleri, zenginlerin sofralarına davet edilmek için birçok yola başvurdukları ve bunların bir sonucu olarak da halkı bıktırdıkları yer almaktadır (Ocak, 1992: 111,113). Dolayısıyla topluluğa mensup kişilere başlangıçta “garip derviş” denilerek gösterilen hürmet zaman içerisinde uçlarda bir yaşam sürmeleri nedeniyle güvenlik ve otorite sorununu ortaya çıkarmıştır. Halktan gelen şikâyetler üzerine merkezî otoriteyi güçlendirmek isteyen devlet yetkilileri sert önlemler almışlardır. Halk arasında “yoldan çıkmışlar” olarak adlandırılan bu zümreye mensup kişiler zamanla çeşitli tasavvufi gruplar içerisinde asimile olmuşlardır.

c. Fakirlik

İdealize edilmiş diğer masal tiplerinin aksine Keloğlan’ın nasıl doğduğuna, masalda ilk görüldüğü yaşa kadar nasıl geldiğine dair pek işaret yoktur. Hatta bu işaret o kadar belirsizdir ki Keloğlan’ın adı bile yoktur. Fiziksel özelliği nedeniyle Keloğlan adlandırılması yapılmaktadır. Keloğlan masallarda genellikle ihtiyar annesi ile yaşayan, hayatı “en”ler ile dolu olan, en tembel, en fakir, en akılsız vb. gibi olumsuz özellikler ile karşımıza çıkar. Hayatını zor koşullarda idame ettirmeye çalışan yaşlı anne, Keloğlan’ın tembelliğinden şikâyet ederek evden uzaklaştırır. Evden çıkararak maceraya atılan Keloğlan’ın zenginliğe ulaşması kendi çabasının bir sonucu olarak masal sonunda okuyucuya ya da dinleyiciye öğüt olarak verilir. Artık o en kahraman, en akıllı, en çalışkandır. Onun masalın başında fakir olarak dinleyiciye ya da okuyucuya aktarılması toplumun en alt katmanındaki birisinin en üst katmana geçişinin mümkün olacağını gösterir. Ayrıca masalın sonunda değişimin olacağına dair de bir işarettir. Çünkü masal kahramanımız ve tipimiz Keloğlan her ne kadar diğer masal tiplerinden ayrılmış olsa da idealize edilmiş bir masal tipidir. Keloğlan da olsa fakir bir masal tipinin masalın sonunda zenginlik elde etmiş olması okuyucu ya da dinleyici için mutluluk vericidir.

“Dev Anası ile Keloğlan” masalında bakıma muhtaç iki kız kardeşi ile Keloğlan çok fakir birisi olarak karşımıza çıkar. “Keloğlan ile Kırk Haramiler” masalında da Keloğlan babasından kendisine ne miras kaldığını sorgular. Anası kırık bir tüfek ile çingiraklı keçe külahtan başka bir miras kalmadığını söyler. “Keloğlan ile Padişah” masalında Keloğlan ile anası o kadar fakirdir ki bazen dilenirler. “Kedi, Köpek ve Yılanın Mükafatı” masalında Keloğlan, Padişah’ın kızına âşıktır. Annesini birkaç kez dünürü olarak göndermiş ama Padişah, Keloğlan’ın hiçbir şeyi olmadığı için reddetmiştir. “Ali Cengiz Oyunu” isimli masalda Keloğlan’ın annesi oğluna Padişah’ın kızını ister. Padişah’a durumu anlatırken oğlunu köyün sığırtmacı olarak tanıtır. Hiçbir şeylerinin olmadığını yarın dahi bir yiyecek ekmeklerinin olmadığını söyler. “Hamamcı ile Keloğlan” masalında Keloğlan ve anası çok fakirdir. Tavuklarının yumurtasını satarak geçinirler. “Keloğlanın Allı Gelini” masalında yaşlı anası ile yaşayan Keloğlan’a arkadaşları fakir olduğu için dudak bükerler (Alangu, 2011: 30, 76, 95; Dursun, 2008: 185, 190, 204, 288). Bu gibi masallar Keloğlan’ın erginleşmesi için onu

harekete geçirecek etmenlerdir. Başarıya ulaşma arzusu Keloğlan'ın içindeki cevheri açığa çıkarır. Genellikle masalarda Keloğlan, hedefe ulaşmak için toplum kurallarını çiğnese de fakirliğinden eser kalmaz. Toplumun kurallarını altüst ediş dinleyici ya da okuyucuda herhangi bir olumsuz düşünce oluşturmaz.

Kalenderiler de kaynaklarda Keloğlan gibi fakir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu benzerlik sadece yüzeysel bir benzerlik değildir. Keloğlan masala genellikle yokluk ve hiçlik şartları altında başlar. Fakirliğin verdiği kaybedecek hiçbir şeyi olmaması psikolojisi ve cesareti onu hedefine ulaştırır. Böylelikle masalların sonunda birtakım kazanımlara sahip olur. Kazanımlardan bir tanesi de zenginliktir. Kalenderilerde ise bu durum farklıdır. Onlar yaşamları boyunca kendilerini iş, evlilik, dostluk gibi tüm ilişkilerden soyutlarlar. Kendilerini yalnız Allah yoluna adadıkları düşüncesi ile maddi olarak hiçbir birikim yapmadan ömürleri boyunca fakir bir hayat sürerler. O kadar fakirlerdir ki giyimleri, kuşamları tamamen ya da yarı çıplaktır (Karamustafa, 2008: 28). Bu durum onların dünyevi nimet ve zevklere karşı duydukları tiksintinin ve bedensel ihtiyaçların reddedilmesinin birer göstergesidir. Bu sebeple Kalenderiler “fakr ve tecerrüd” gereği olarak nefislerinden kurtulmak amacıyla ilahi söyleyip şehir şehir dolaşarak karşılaştıkları kişilerden para ve yiyecek dilenerek hayatlarını idame ettirmeye çalışmışlardır (Ocak, 1992: 169-170). Onların bu şekilde serkeş bir yaşam sürmeleri toplum nazarında hakikati arayıcı olarak algılanmaktan ziyade toplumsal yapıyı ve huzuru bozan, üretmek yerine tüketmeye odaklanan marjinal bir yapıya dönüşmelerine sebebiyet vermiştir. Özetle Kalenderileri zümresine mensup kişiler ve Keloğlan fakirliği bir kimlik olarak kuşanarak düzenin kurallarına başkaldırmaktadırlar.

ç. Toplumdan Dışlanma

Masalarda genellikle tek bir kahraman etrafında çizilmiş olay örgüsü karşımıza çıkar. Türk masallarının olay örgüsünde karşılaştığımız temel felsefe de kahramanın başarıya ulaşması için sıkıntı çekmesi, kendi kimliğini ispat etmesidir. Keloğlan da bu felsefenin bir ürünü olarak masalarda karşımıza çıkar (Alangu, 2011: 193). Çünkü Keloğlan çeşitli özellikleri nedeniyle toplum tarafından dışlanmış, kendisini önceleri ispat edememiş bir tiptir. Genellikle masalın başından çizilmiş olan olumsuz izlenimi Keloğlan kendi kendine değiştirir. Yani bir bakıma kendi kaderini kendisi tayin eder. Toplum tarafından dışlanan Keloğlan, kendi kaderini kendisi değiştirirken karşımıza kurtarıcısı olarak da zekâsı çıkar. Mücadele ettiği kişileri yaşının küçük olmasına rağmen aklının büyüklüğü ile mağlup eder. Kendisine kötülük yapan kişileri birtakım hile ve akıl oyunları ile alt ederek cezalandırır. Keloğlan'ın toplumdan dışlanmasının nedeni masalın başında idealize edilmiş bir görünümünün olmamasıdır. O, gösterişsiz fakat özgüveni yüksek bir kişi olarak karşımıza çıkar. Masalın ilerleyen süreçlerinde bir anda toplumdan dışlananların sesi olur. Keloğlan'ın masalın başında dışlanmasının ilk nedeni olarak karşımıza dış görünüşü, tembelliği çıkar. Bunların yanı sıra

“Keloğlan Hiç Arıyor” masalında akılsızlığı nedeniyle sürekli tekrarladığı kelime ve cümleleri beğenmeyen kişiler tarafından dövülerek, itilip kakılarak dışlanır. “Keloğlan ile Padişah” masalında Keloğlan’ın sorduğu sorular karşısında sinirlenen ahali Keloğlan’ı döver. “Açıl Sofram Açıl” masalında ocağı yanmadığı, bacası tütmediği için onu küçümserler (Alangu, 2011: 70-75, 102; Dursun, 2008: 175). Bu gibi masallar Keloğlan’ın toplum tarafından dışlandığı, küçümsendiği masallara örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca masalların neredeyse tamamında Keloğlan, haksızlık ve kötülükler yapan kişiler ile mücadele etmesine rağmen “kelli Keloğlan” gibi ifadeler ile dışlandığını, küçümsendiğini de görürüz (Alangu, 2011: 35, 66, 98, 139, 149).

Kalenderî zümresine mensup kişiler de toplum ve din kurallarına uymadıkları için toplum tarafından dışlanmışlardır. 15. yüzyılın sonları, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında Kalenderî tarikatını gözlemleyen Giovan Antonio Menavio onları “Okuma yazmaları olmayıp adama yakışır bir şey yapamadıklarından yalnız sadakayla geçinip hayvan gibi yaşarlar. Bu yüzden kentlerde meyhaneler ve aşhaneler dolaylarında bulunurlar. Kent dışında dolaşırken iyi giyimli bir kişiyle karşılaşılırsa çırıl çıplak soyarak onu da kendilerinden biri yapmaya çalışırlar.” şekilde tanımlamaktadır (Giovan’dan akt. Karamustafa, 2008: 16)

Kalenderî zümresine mensup kişilerinde toplum tarafından dışlanışlarında ilk dikkat çeken özellikleri kellikleridir. Saç, sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş ederek toplumdaki diğer bireylerden farklı bir görünüm kazanmaları toplum tarafından garip karşılanmalarına neden olmuştur. Kalenderîlerin Hz. Muhammed’in sünnetine karşı gelerek vazgeçilmez bir kural olarak benimsedikleri çârdarb özellikle muhafazakâr kesimlerin tepkisini çekmiştir. Hatta İslam dünyasının hemen hemen yer yerinde din ile ilgili yeni görüş ve davranışlar benimseyenler arasında kabul edilmişlerdir (Ocak, 1992: 166). Genel olarak Kalenderîlerin çârdarb yapmaları, topluluk içerisinde açık giyinmeleri hem halk hem de diğer dinî gruplar arasında hoş karşılanmamış, dışlanmalarına neden olmuştur. Aslında bu Kalenderîliğin felsefesine uygundur. Çünkü onların temel doktrinleri arasında melâmet düşüncesi vardır. Bu düşünceden ötürü ibadetlerini gizli tutarak günahlarını gizlememeyi tercih ederler. Kusur ve günahların kınanmasından rahatsızlık duymazlar. Hatta bu durum onlar için hoş bir durumdur. Bu sebeple dinî ve toplumsal kuralları yıkarlar. Nefsin ezilerek terbiye edileceği düşüncesi ile doğru olan hedefe ulaşacaklarına inanırlar (Sağlık, 2018: 711). Görüldüğü üzere hem Kalenderî zümresinin hem Keloğlan’ın toplum tarafından dışlanmaları genellikle toplumsal kural ve değerlerin çiğnenmesi sonucu meydana gelmektedir.

d. Cezalandırma Yöntemleri

Türk masallarında kendini yoktan var ederek bir tip olarak karşımıza çıkan Keloğlan’ın ve diğer dinî gruplardan farklı bir tutum sergileyen Kalenderî zümresinin ortaklıklarından biri de amaçları uğruna insan öldürmeleridir.

Keloğlan diğer masal tiplerinden ayrılan özellikler ile donatılmıştır. Masalarda genellikle soylu, iyi kalpli, olağanüstü özelliklere sahip, toplumsal değerlere ve kurallara riayet eden kahramanlar karşımıza çıkmaktadır. Ancak Keloğlan çoğu masalda seçkin bir aileye mensup olarak karşımıza çıkmaz. Diğer masal kahraman ve tiplerine göre daha kötü yürekli, merhametsiz, zamanı gelince kötülük yapmaktan çekinmeyen bir tiptir. Keloğlan amaçları uğruna toplumsal değer ve kuralları çiğner, altüst eder (Alangu, 2011: 193; Dursun, 2008: 73- 374). Keloğlan, yolculuğu sırasında kendi zekâsının ürünü olan kurnazlık ve hilekârlığa başvurur. Padişahlar, vezirler ve hatta olağanüstü güçlere sahip varlıklar onun zekâsına yenik düşerler. Hatta Keloğlan ile olan mücadeleleri sırasında öldürülürler. Keloğlan'ın cezalandırma yöntemlerinin garipsenmemesinin sebebi mücadele ettiği kişilerin kötü olması, okurun ya da dinleyicinin kendisini Keloğlan'ın yerine koyarak olayın akışına kendini kaptırmasıdır. Örnek olarak “Keloğlan Para Kazanıyor” masalında kocasının evden ayrılmasını fırsat bilen kadın evine bir hovarda alır. Bunu gören Keloğlan uyuduğu sırada ağzından kızgın yağ dökerek hovardayı öldürür. “Keloğlan ile Üç Padişah” masalında Keloğlan annesini yıkamak için kara kazanın içine oturtup içine su doldurur ve altına ateş yakar. Annesi bir süre sonra kaynayan suda boğularak ölür. Aynı masalda Keloğlan yerden aldığı büyük taşı kafasına atıp kocakarıyı öldürür (Alangu, 2011: 49, 69, 99-100). Örneklerden de görüleceği üzere Keloğlan bazen giriştiği mücadele sonucu bazen de akılsızlığı sebebiyle katil olmuştur. Ancak bunlar masalda onun katil olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Okuyucu ya da dinleyici bu cinayetlerin sonucunda Keloğlan'ı yargılamamaktadır. Aksine onu bir cezalandırıcı ya da hata yapan iyi niyetli bir çocuk olarak görmektedir.

11. yüzyıldan itibaren Anadolu topraklarında kendilerini göstermeye başlayan Kalenderîlerin yaşamları ise Keloğlan'ın aksine varlıktan yokluğa doğru bir çizgide devam eder. Bu zümrenin normal olmayan tutum ve davranışları kültürümüz üzerinde de etkilerini göstermiştir (Harmancı, 2007: 136). 16. yüzyıla ait arşiv kayıtlarında Kalenderî zümresine mensup kişilerin Eskişehir'deki “Seyyid Gazi Zâviyesi Işıkları” ve Dobruca'daki “Sarı Saltuk Zâviyesi Işıkları” gibi yerler başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok yerinde toplum düzenini bozan olaylara karıştıklarının bilgisi yer alır. Onlar gerçekleştirdikleri eylemler sonucunda devlet idarecileri tarafından hapsedilmiş ya da oldukları bölgelerden sürülmüşlerdir (Ocak, 1992: 135). Cezalandırılmalarına neden olan suçlar arasında cinayet yani katillik çok dikkat çekidir. Çünkü tasavvufi bir akımın temsilcilerinin öldürmekten çok yaşatması beklenir. İtalyan Theodora Spandugino, Kalenderî zümresinden bahsederken onların kötü tabiatlı, alçak, hırsız ve katil kişiler olduklarını söyler (Spandugino'dan akt. Karamustafa, 2008: 82). Tarihî kayıtlara göre Osmanlı Sultanı II. Bayezid 1492 yılında Manastır yakınlarında mehdi olduğunu söyleyen bir Kalenderî tarafından hançerlenmeye çalışılmıştır. Bu suikast İskender Paşa tarafından engellemiştir. Benzer bir suikast 1579 yılında Sokullu Mehmet Paşa'ya gerçekleştirilmiştir. Bu suikastta Paşa'nın veziri ölmüş,

suikastı gerçekleştiren kişi de hapsedilmiştir. (Ocak, 1992: 135). Neticede marjinal bir grup olarak karşımıza çıkan Kalenderî toplumsal normlara ve devlet idaresine karşı gerçekleştirdikleri eylemler cezasız kalmamıştır. Hapis yahut sürgün gibi cezalar ile yüzleşen Kalenderîler idareciler tarafından kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu durum masal dünyasının aksine gerçek hayatta toplumsal normların ihlalinin cezasız kalmayacağını bir göstergesidir.

e. Kazanımları Kabul Etme

Masal tipimiz Keloğlan ile Kalenderî tipi arasında tespit edilen benzerliklerden birisi de kazanımları kabul etmektir. Keloğlan'ın masal içindeki fakir-zengin, tembel-mücadeleci gibi dönüşümleri bir erginlenme yaşadığının göstergesidir. Onun mücadelelerinin her biri farklı bir anlam taşır. O, engelleri aşarken çeşitli mükemmellikleri toplar. Bu sebeple Keloğlan'ın masalın başındaki ve sonundaki durumları genellikle birbirinden çok farklı olarak karşımıza çıkar. Soylu ve olağanüstü özellikler ile donatılmış diğer masal kahramanlarının aksine yoksul bir kimlik ile anlatılarda sahne alan Keloğlan tehlikeli mücadelelerin sonucunda bazı kazanımlar elde etmektedir. Onun her mücadelesi, her kazanımı amacına ulaşması için bir basamaktır. Masalın başında kel, akılsız, fakir olarak karşımıza çıkarken giriştiği mücadeleler sonrasında kahraman, akıllı, zengin, sırma saçlı vb. Keloğlan olarak karşımıza çıkar. Artık o, tüm fiziksel ve bireysel eksikliklerine rağmen beklenmedik bir şekilde başarıya ulaşmış, hem kendisini hem de etrafını mutlu eden bir tipe dönüşmüştür (Dursun, 2008: 374). “Keloğlan ile İki Padişah” masalında padişahın kızı ile evlenerek başvezir olur. “Keloğlan Para Kazanıyor” masalında kocasını aldatan kadının hovardasını öldüren Keloğlan, adamın ölüsünü saklamak için kadının altınını, birikmiş parasını alır. Kadının kocası eve gelince ahırda sakladığı ceset için de ondan paralarını, işe yarar eşyalarını alır. “Keloğlan ile Padişah” masalında Padişah'ın kızı ile evlenen Keloğlan sarayda vezir olur. “Keloğlan ile Köse” masalında Köse'yi öldürür ve onun evinde ne var ne yoksa alır. “Hamamcı ile Keloğlan” masalında Padişah'ın kızını alan Keloğlan evine döner. “Ceylân Yüreği” masalında Padişah'tan kendisini padişah yapmasını ister (Alangu, 2011: 46, 49-50, 109; Dursun, 2008: 167, 208, 267). Bu örnekleri çoğaltabilmek mümkündür. Çünkü Keloğlan mücadelesinin sonunda mutlaka bir mükâfat elde etmektedir.

Kalenderîlerin kazanımları kabul etmesi ise çıkarıcı bir amaca hizmet etmektedir. Kalenderîliğin esasları içerisinde Allah'tan başka her şeyden kendilerini soyutlayarak sadece Allah'a yönelmek yani fakr ve tecerrüd düşüncesinin olması Kalenderîler arasında para, altın gibi ekonomik fayda sağlayacak servete itibar edilmemesine neden olmuştur. Diğer derviş gruplarının yaptığı gibi Kalenderî zümresine mensup kişiler kendi saygınlıklarını arttırmak ve devlet baskısından kurtulmak amacıyla Osmanlı ordusunun çeşitli kademelerinde görev almışlardır. Özellikle Orhan Gazi ve I. Murat; genç, bekâr ve ailesi olmayan Kalenderîlere fetihlerde yararlı olacakları düşüncesiyle Osmanlı ordusu içerisinde görev vermişlerdir. Osmanlı Beyleri de savaşta gösterdikleri başarıların mükâfatı

olarak fethedilen yeni toprakları imar etmek için Kalenderî zümresine mensup kişileri bu topraklara yerleştirmişlerdir (Ocak, 1992: 89-90). Ankara, Bayburt, Beyşehir, Tokat, Kayseri, Erzurum gibi şehirlerdeki zaviyelerin I. Murat, Beyazıt, Fatih dönemlerinde desteklendiğine dair kayıtlar bulunmaktadır (Gülten, 2012: 40-50). Kalenderî zümresine ait olan bu zaviyelerin açılması ve desteklenmesi onlar için kazanımların en büyüğü olarak gösterilebilir.

f- Hilekârlık

Keloğlan ve Kalenderî tiplerinin ortak özelliklerinden bir diğeri hilekârlıktır. İki tip de amaçları söz konusu olduğu zaman hile yapmaktan çekinmez. Yaptıkları hile ve uyanıklıklar sonucunda birtakım kazanımlar elde ederler.

Keloğlan masallarında düzmece ve asıl şekliyle karşımıza çıkan iki tipin kurnazlıkları hilebazlık olarak düşünülür (Yeşildal, 2018: 1010). Başlangıçtan masalın sonuna kadar kendi kimliğini taşıyan asıl Keloğlan rakipleri ile mücadele ederken çeşitli kurnazlıklar gösterir. Bu kurnazlıklar onun zekâsı ve becerisinin bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Ancak düzmece Keloğlan'da bu durum masalın hemen başında kendini gösterir. Çünkü tipimiz, fiziksel olarak gerçek Keloğlan'ın özelliklerini taşımamaktadır. Genellikle soylu bir aileden olan bu tip, kimliğini gizlemek amacı ile bir koyunun işkembesini ters çevirerek başına geçirir. Bu sayede korktuğu, tehdit olarak gördüğü, baskı hissettiği kişileri aldatır. Rakiplerini alt ettikten ve hedefine ulaştıktan sonra işkembeyi çıkararak asıl kimliğini açıklar (Bakırcı, 2022: 10-11). Öte yandan masalın başındaki tutumları ile maceraya atılmasından sonraki tutumları tamamen birbirinden farklıdır. Mücadele ettiği kişiler, bir olgunlaşma sürecine giren Keloğlan'ı yenemez ve onun zekâsına erişemez (Harmancı, 2010: 301). Keloğlan; bilgisiyle, zekâsıyla, hileleriyle kimsenin başaramayacağı hatta başarmaya dahi cesaret edemeyeceği işlerin üstesinden tek başına gelir. Keloğlan'ın hilekârlığa dönüşen bu kurnazlığı, Türk dünyası masallarında yer alan bir kısım Keloğlanların tip özellikleridir (Karadavut, 2006: 21). Harmancı (2010: 188)'ya göre masal anlatıcısı, halkın yararına gördüğü ya da yaşayarak tecrübe ettiği bir hileyi Keloğlan'a uyarlayarak onun karşısına sembolik düşmanlar yaratır. Bu sayede olay örgüsü içerisinde akli ve zekâyı ön plana çıkarır. Tipe has özelliklerle donatarak rakiplerini altüst ettirir. Kendisine karşı yapılan oyunları bozar. Rakiplerini yaptıkları kötülüklerin sonucu olarak bazen öldürür, bazen de komik duruma sokar. Kendisine iyi davrananlara ise hiçbir kötülük veya hile yapmaz. Örneğin Keloğlan'ın karşısına düşman olarak çıkarılan Köse tipi de akıllı ve hileci bir tip olarak tasarlanmıştır. Ancak bu iki tip arasında temel fark akıllarını ya da hilelerini farklı kullanmalarıdır. Köse tipi aklını ve hilekârlığını masumlar üzerinde kullanırken, Keloğlan aklını ve hilelerini hak edenler üzerinde kullanmaktadır.

Keloğlan masallarından “Keloğlan ile Üç Cambaz”da eşeğin kuyruğunun altına gümüş para koyup, cambazlara “arpa yer gümüş lira çıkarır” diyerek satar. Aynı masalda kavalı üç cambaza

satmak için karısını bıçaklayıp kaval ile diriltmiş gibi yaparak kavalı cambazlara satar. “Keloğlan ile Padişah” masalında Keloğlan, kocakarının işaretlenen evini gizlemek için mahalledeki bütün kapıları işaretler. Ardından gece kılık değiştirerek Padişah’ın odasına girer ve kendini Azrail olarak tanıtır. “Hamamcı ile Keloğlan” masalında kadın kılığına girerek hamamcıyı kandıran Keloğlan, merdivenden inerken hamamcıyı tekmeler. Hamamcının evine giderek pahada ağır yükte hafif her şeyi toplar. “Keloğlan ile Devler” masalında Keloğlan, tahta kılıcın üzerine “Bir vuruşta on aslan öldüren Keloğlan” yazarak devleri korkutur (Alangu, 2011: 53, 61, 106-107; Dursun, 2008: 207, 232). Görüldüğü üzere Keloğlan’ın hilekârlığa başvurması anlatılar içerisinde çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Amacına ulaşmak için aklını kullanarak, sürekli hileye başvurarak düşmanlarını mağlup eder.

Bekâr bir hayat sürmeleri ve gezginlikleriyle dikkat çeken Kalenderîler, İslami esasların dışında birtakım davranışlar benimsemişlerdir. Yaptıkları karşısında toplum tarafından kınanan Kalenderîler zamanla daha marjinal, daha sapkın bir derviş grubuna dönüşmüştür. Hilelere daha çok insanların duygularını istismar ederken yani dilenirken başvurdukları görülür. Onlar, fal bakıp insanların hoşlanacağı kehanetlerde bulunan, mâniler söyleyerek yüklüce para toplayan kişiler olarak bilinmektedir (Ocak, 1992: 170). Toplumunu hem maddi hem de manevi olarak soyan bu kişiler toplum ve devlet idarecileri tarafından hoş karşılanmamıştır. Ancak onlar, toplumun ve devlet idarecilerinin kendileri hakkındaki düşüncelerine aldırış etmeden eylemlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu tutumları da devlet idarecileri tarafından cezalandırılmalarına neden olmuştur.

Kendilerini Allah’a yaklaştıracak her şeyi yaptıklarını söyleyen dervişler, zaviyelerde toplanıp ağızda çiğnen ya da tütün ile karıştırılan esrarın etkisi ile delice davranışlarda bulunmuşlardır. Hatta bu gezgin kişiler İslamiyet’i yayma bahanesiyle Çin’e kadar seyahat ederek casusluk yapmışlardır (Ricaud’tan akt. Ocak, 1992: 112). Osmanlı Beyleri de Kalenderî zümresinin bu tutumları nedeniyle sürekli olarak kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Hatta ehlişünnet dışı olan inançları topluma aşılamalarının önüne geçmek amacıyla bu tavırda olan kişileri sürgün cezasına çarptırmışlardır (Ocak, 1992: 122). Kalenderîlerin toplumu yanlış yönlendirmeleri, devlet idarecilerinin verdiği imkânları kötüye kullanmaları edebî zümre içerisinde de tepkilere neden olmuştur. Bağdatlı Takîyedîn ibn el- Mağribî, Kalenderî zümresini için yazdığı şiirde onları; hileli yollar ile yaşamları sürdüren, zevk düşkün, ahlaksız kişiler olarak tanımlamıştır (Mağribî’den akt. Karamustafa, 2008: 68).

Sonuç

Eski Türk anlatı kahramanlarından birtakım izler barındıran ancak idealleştirilmiş bu kahramanlardan birçok farklılıkları bulunan Türk masal tipi Keloğlan ile İslam dünyasının dinî ve toplumsal olarak uçlarda yaşayan zümresi Kalenderîler tip özellikleri bakımından benzerliklere

sahiptir. Bu çalışmada; kellik, tembellik, fakirlik, toplumdan dışlanma, cezalandırma yöntemleri, kazanımları kabul etme ve hilekârlık gibi iki tip arasında ortak olan benzerlikler ortaya konulmuştur. Keloğlan'ın masallarda sahip olduğu tipolojik özellikler erginleşmeden ya da hedefe ulaşma sırasında karşımıza çıkarken Kalenderî zümresinin bahsi geçen tipolojik özellikleri dini farklı yorumlamalarının bir sonucudur.

Kalenderî zümresinin toplum üzerindeki olumsuz etkileri, Keloğlan'ın masalların başında idealize edilmemiş bir tip olarak karşımıza çıkması ve başarıya ulaşmak için toplumsal düzeni yerle bir etmesi bu benzerliklerin temelini oluşturur. Yapılan incelemeler sonucunda her iki tipte de toplumsal normlara bir başkaldırı ve aykırılık saptanmıştır. Farklı dünyalara ait olsalar bile iki tipin en belirgin benzerliği kel olmalarıdır. Keloğlan'ın bu durumu farklılaşma ve kimi zaman mitolojik bir seçilme durumudur. Kalenderîler arasında ise bu durum dünyevi bağlardan kopuşu işaret etmektedir. Toplumsal konumları bakımından her iki tipin de merkezde değil kıyıda kōşede yer aldıkları görölmektedir. Keloğlan diğer masal tiplerinin aksine dış görünüşü ve fakirliği gibi özellikleri, Kalenderîler ise toplumsal normları göz ardı eden yaşam tarzları nedeni ile toplumdan dışlanmaktadır. Davranışsal çerçevede ise Keloğlan zekâsı ve kurnazlıkları ile rakiplerini alt etmekteyken Kalenderîler toplumsal normların dışına çıkmak için benzer davranışlar sergilemişlerdir.

Sonuç olarak Keloğlan ve Kalenderî tipi benzer tip özelliklerine sahip olmalarına rağmen Keloğlan, toplum tarafından sevilen bir tiptir. Kalenderî tipi ise hem diğer dinî grupların hem de toplumun dışladığı, varlıklarından memnuniyetsizlik duyulan bir tiptir. Keloğlan tipi ile ilgili masallar olumsuz özelliklerine rağmen nesilden nesile aktarılmışken Kalenderî tipi devlet idarecilerinin ve toplumun baskıları nedeniyle çeşitli dinî grupların içerisinde asimile olmuş, varlıklarını devam ettirememiştir. Sonuç olarak iki tip arasındaki bahsi geçen benzer tip özellikleri Keloğlan tipinin şöhretinin artmasına, Kalenderî tipinin diğer zümreler içerisinde zamanla asimile olarak ortadan kalmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Alangu, T. (2011). *Keloğlan Masalları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alptekin, A. B., & Sakaoğlu, S. (2019). Masal. T. S. Halman vd. (Ed). *Türk Edebiyatı Tarihi 4*. İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 639-645.
- Azamat, N. (2001). Kalenderiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 24, 253-256). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bakırcı, N. (2015). Türk Masalları Üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 111 (218), 143-154.
- Bakırcı, N. (2022). *Keloğlan Masalları*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Baysa, H. (2017). Sakal Uzatma ve Bıyık Kısaltmanın Hükmüne İlişkin Görüşlerin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 7 (14), 273-289.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt-Kitap Yayın.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Masalları*. Ankara: Alp Yayınevi.
- Dursun, A. (2008). *Keloğlan Masallarının Tespiti ve Tasnifi*. (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi. Muğla.
- Ergun, P. (2004). Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 18, 37-45.
- Gülten, S. (2012). Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 31(52), 35-53.
- Harmancı, M. (2010). *Türk Masallarında Keloğlan Tipi*. (Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi. Kocaeli.
- Harmancı, M. E. (2007). Klasik Türk Şiirinde Âşığm Delice Görünümü. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(1),129-146.
- Kara, M. (2019). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karadavut, Z. (2006). *Kırgız Masalları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Karamustafa, A. T. (2008). *Tanrının Kuraltanıamaz Kulları (İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları 1200- 1550)*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Kasapoğlu, E. (2020). *Antalya İli Alanya, Gazipaşa, Gündoğmuş ve Akseki İlçelerindeki Sağıltma Ocakları ve Uygulamaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi. Antalya.
- Keskin, Y. Z. (2011). Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Sağı Bakımı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (26), 7-21.

- Kúnos, İ. (1978). *Türk Halk Edebiyatı*. (T. Gülensoy, hzl.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ocak, A. Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV- XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1976). Keloğlan Masal Motifinin Eski Türk Kökenleri. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt (Halk Edebiyatı)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Sağlık, H. (2018). Kalenderî Bir Sûfi olarak Baba Tâhirê Uryân. *e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 10(2), 708-723.
- Sakaoğlu, S. (2019). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahbaz, M. (2020). İslâmiyet Öncesi Türklerde Saç Kültürü. *Journal of History School*, 46, 1490-1507.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Thompson, S. (1946). *The Folktale*. New York. Dryden Press.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçkun, R. (2018). Keloğlan Tipinin Gagavuz Masallarındaki Yansımaları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 12 (2), 543-569.
- Uther, H. J. (2008). Tale Type. *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales* (D. Haase, Ed., Cilt I-II-III) USA: Greenwood Press.
- Yalçın, İ. (2009). Sakal. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 36, 1-2). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yeşildal, Ü. Y. (2018). Afyonkarahisar Masallarındaki Keloğlan Tipi Üzerine Mukayeseli Bir Değerlendirme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7 (21), 1005-1018.
- Yılmaz, Ö. (2019). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.